

ভাগ-বাটোৱাৰা

নগেন্দ্ৰনাৰায়ণ চৌধুৰী

শৰৎ আৰু হেমন্ত দুই সহোদৰ ; কিন্তু দুয়োৰে প্ৰকৃতি আছিল ঠিক বিপৰীত। ককাই শৰৎ অদৃষ্টবাদী। গতিকে অলপতে সন্তুষ্ট আৰু এলেহুৱা। দেউতাকে অলপ মাটি-বাৰী কিনি থৈ গৈছিল। সেইখিনি চলাই যোৱাৰ উপৰিও জাহাজ কোম্পানিৰ কেৰাণীগিৰি কৰে। তাতে যি সামান্য পায় তাৰেই ঘৰখন চলোৱাৰ বাহিৰে ভায়েকক ভাল কৰি পঢ়াই-শুনাই আৰু এটা ডাঙৰ চাকৰি দিয়াই সংসাৰখন সুখৰ কৰি তোলে— এয়ে ইচ্ছা ; কিন্তু হেমন্তৰ পঢ়া-শুনাত অকণো মন নাছিল। ক্ৰমান্বয়ে তিনিবাৰ চেষ্টা কৰিও প্ৰৱেশিকা পৰীক্ষাকে পাছ কৰিব নোৱাৰিলে।

তথাপি উচ্চ আশা তাৰ ডেকাকলীয়া মনৰপৰা নগ'ল। অদৃষ্টৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰি নাথাকি স্বাধীনভাৱে উপাৰ্জন কৰিব পাৰে নে নোৱাৰে তাৰ বাবে চাৰিওফালে খবৰ লৈ ফুৰিবলৈ ধৰিলে।

ককায়েকে দেখিলে, ভায়েকৰ অদৃষ্ট নিতান্ত মন্দ। লিখা-পঢ়া নিশিকিলে। এতিয়া ক'তো চাকৰিৰ চেষ্টা নকৰি দিনে-ৰাতিয়ে ঠিকাদাৰৰ ঘৰ, ধানৰ বেপাৰী, বাঁহৰ বেপাৰী আদিৰ ঘৰত ঘূৰি ফুৰাটোৱে তাৰ প্ৰধান কাম হৈছে। জাহাজৰ ছাব এজেন্টক খাটি 'এপ্ৰেন্টিছ' ৰূপে অফিছত কাম শিকিবলৈ দিছিল। কোনোৰকমে দুই মাহমান অফিছত হাজিৰ হৈছিল, কিন্তু তাৰ মন নবহিল। অফিছত যোৱা বন্ধ কৰিলে। ককায়েকে কিমান ক'লে, কিন্তু সকলো মিছা হ'ল। তেতিয়া তেওঁ ঘৈণীয়েক কমলিনীৰ লগত পৰামৰ্শ কৰি হেমন্তৰ বিয়া পতাৰ ঠিক কৰিলে। সংসাৰত সোমাই নপৰিলে মানুহৰ চৈতন্য নহয়।

হেমন্তৰ কিন্তু বিয়া কৰাৰ ইচ্ছা নাই। সি ভাবে— এই দেশৰ মানুহে এনেই ঘৰ-বাৰী এৰিব নোখোজে, তাৰ ওপৰত বিয়া কৰালে ঘৰৰ ভিতৰৰপৰা দুবাৰমুখলৈ ওলাবলৈ

নোখোজা হ'ব। তাৰ জীৱন এনেই ঘৰৰ ভিতৰত সোমাই কটাই দিয়ে, এইটো মুঠেই ইচ্ছা নহয়। বাৰী-ঘৰ কয়, লাগিলে দেশ এৰি বিদেশলৈ গৈ চাব, কিবা আৰ্জিব পাৰে নে নোৱাৰে। যদি পাৰে— ভাল! নহ'লে বিয়া তাৰ কপালত নাই।

* * *

হেমন্তৰ এইবোৰ কথা কিন্তু নিটিকিল। ককায়েকৰ খং দেখি সি বিয়া কৰাবলৈ বাধ্য হ'ল। কমলিনীয়ে লগৰী এজনী পাই বং পালে। কুমুদিনী তাইৰ নাম। কাম, বন সকলো বিষয়তে সহায় হ'বলৈ ধৰিলে। কিন্তু শৰতে হেমন্তক চাকৰিত লগাব নোৱাৰিলে। সি গ'লে এতিয়াও জাহাজৰ বৰ বাবুৱে তাক শিক্ষা-নবিচীত ভৰ্তি কৰাবলৈ সাজু আছে।

ককায়েকে এদিন অধৈৰ্য হৈ কৈ দিলে যে তেনেকুৱা ভায়েকৰ মুখ দৰ্শন কৰাও পাপ। হেমন্তই একো নামাতি মনে মনে থাকিল।

পিছদিনা পুৱা উঠি হেমন্ত ফুৰিবলৈ গ'ল, কিন্তু উভতি নাহিল। এনেই ক'ৰবাত ফুৰিবলৈ গৈছে বুলি সকলোৱে ভাবিছিল; যেতিয়া দেখিলে— ৰাতি হৈ গ'ল তথাপি সি উভতি নাহিল, তেতিয়াহে সকলোৰে চিন্তা হ'ল। হেমন্তৰ ঘৈণীয়েক কুমুদিনীক সুধিও একো সম্ভেদ পোৱা নগ'ল।

* * *

ক্ৰমে দুই-চাৰিজন চিনাকি মানুহ শৰতৰ ওচৰলৈ আহিল। কোনোৱে দুখ কৰি জনাবলৈ ধৰিলে, কোনোৱেবা শৰতৰ ভাতৃস্নেহ আৰু হেমন্তৰ অকৃতজ্ঞতাৰ কথা তুলি তাৰ উদ্দেশ্যে গালি পাৰিবলৈ ধৰিলে। য'লৈকে নাযাওক কয়, কিছুদিনৰ পিছতে যে উভতি আহি ককায়েকৰ ভৰিত ধৰিব লাগিব, তেনে ভৱিষ্যৎবাণীও কৰিবলৈ ধৰিলে। আদ্যনাথ দদায়েকে সকলোৰে ওপৰত 'টেক্কা মাৰি' "মই আগৰপৰাই জানো— এই কুত্থাণ্ডৰ মতি-গতি। তই হ'লি ৰামচন্দ্ৰ, কিন্তু সিতো লক্ষ্মণ নহয়— ভৰতহে। সি ঘূৰি নাহি ক'লৈ যাব?"

শৰতৰ খং উঠিলেও তাৰ মনটো আজি বৰ বেয়া লাগিবলৈ ধৰিলে। "আহিব বুলি" কথাষাৰ বৰ ভাল লাগিল আৰু মনে মনে ভগৱানক খাটিলে— যেন এই কথা সঁচা হয়, সি যেন সোনকালে উভতি আহে। আন একো নালাগে। এই সৰু ভায়েকক কেনে মৰমত ডাঙৰ কৰিছে। দেউতাকে বহুদিন আগতে ইহলোক ত্যাগ কৰিছে। মাক ঢুকাবৰ সময়ত কেনেকৈ ভায়েকক তাৰ হাতত গটাই দিছিল, —সকলো কথা মনত পৰিবলৈ

ধৰিলে। নকৰিলে নাই চাকৰি, যি কেইদিন ভগৱানে এমুঠি ভাত মিলাব, হেমন্তয়ো অৱশ্যে তাৰ ভাগ পাব। তাৰ অদৃষ্টত লিখা-পঢ়া নাছিল, নহ'ল। চাকৰি নকৰাৰ কাৰণে তাক টান কথা শুনোৱা বাবে শৰতে মনত দুখ কৰিবলৈ ধৰিলে।

সাতদিনৰ মূৰত শৰতে এখন চিঠি পালে। কলিকতাৰপৰা হেমন্তই লিখিছে, "আপোনালোকৰপৰা বিদায় লৈ আহিব নোৱাৰা বাবে বেয়া নাপাব। আগ ধৰি প্ৰকাশ কৰিলে মোৰ অহা নহ'লহেঁতেন। চাকৰি পাইছোঁ। আফ্ৰিকালৈ যাব ওলাইছোঁ। কাইলৈ পুৱা আমাৰ জাহাজ এৰিব।"

ঠিকনা নাই। ক'লৈ উত্তৰ দিব লাগিব ঠিক কৰিব নোৱাৰিলে। দৰমহা কিমান তাকো লিখা নাই। টেলিগ্ৰাম কৰি খবৰ আনিবৰো কোনো উপায় নাই। কাৰণ, এই চিঠি পোৱাৰ আগেয়ে জাহাজ কলিকতা বন্দৰ এৰিছে। শৰতৰ মনটো অস্থিৰ হৈ উঠিল। সকলো শূনি হেমন্তৰ ঘৈণীয়েক কুমুদিনীয়ে কান্দিলে। কমলিনীয়েও লগে লগে চকুৰ পানী পেলাবলৈ ধৰিলে। শৰতে এটা হুমুনিয়াহ কাঢ়ি ক'লে, "যাওক,— যাৰ যি কৰ্মফল ভোগক।"

* * *

'ডব্লিউ বনফিল্ড এণ্ড কোং'-য়ে আফ্ৰিকাৰ এখন ডাঙৰ হাবি থকা ঠাই নিৰানব্বৈ বছৰৰ কাৰণে ম্যাদী-পট্টা কৰি লৈছে। সেই হাবি-বন কাটি চাফ কৰিবৰ কাৰণে ভাৰতবৰ্ষৰপৰা বহুত বগুৱা নিয়া হৈছে। সেই বগুৱাবিলাকক চলাবৰ বাবে কিছুমান মহৰীৰ প্ৰয়োজন। ঠাইখন বৰ ভীষণ। সিংহ, বাঘ আদি বহুতো হিংস্ৰ জন্তুৰে হাবিখন ভৰা। নানা জাতীয় বিষধৰ সাপৰো আৰু অন্ত নাই। ডাঁহ, মহ, চেৰেপা প্ৰভৃতিৰ অত্যাচাৰত দিনে-ৰাতিয়ে আঠুৱাৰ তলত থাকিব পাৰিলেহে অলপ শান্তি। অতিশয় অস্বাস্থ্যকৰ ঠাই। অকল সেয়ে নহয়, এবিধ ডাঁহো নহয়, মহো নহয়, এনে বিধৰ প্ৰাণী আছে, সেইবোৰে কামুৰিলে মানুহে টোপনিয়াই টোপনিয়াই প্ৰাণ এৰে। এইবোৰ কাৰণে অলপ-চলপ বেতনতে কোনেও তালৈ যাব নোখোজে। ইয়াৰ আগতে যোৱা বহুতেই অলপ কেইমাহৰ ভিতৰতে ঢুকাইছে বোলে। যিকেইজন আছে, সিহঁতেও গুচি আহিব পাৰিলেই ৰক্ষা পায়। গতিকে মাহে ১৫০ টকা বেতন দি তালৈ মানুহ নিব ধৰিছে। সিও আকৌ বছৰত ২৫ টকাকৈ বাঢ়ি গৈ তৃতীয় বছৰত পুৰাপুৰি ২০০ টকাকৈ পাব। তিনি বছৰৰ এগ্ৰিমেন্ট দি যাব লাগিব। লিখা-পঢ়া বেছি নাজানিলেও চলে। অকল লাগে চাহাবৰ কথা বগুৱাবিলাকক আৰু বগুৱাৰ কথা চাহাবক বুজোৱাৰ কাৰণে কাম চলা ইংৰাজী মাতিব পৰা স্বাস্থ্যবান মানুহ।

হেমন্তৰ সেইবিলাক গুণ ভালেই আছিল। স্কুলত থাকোঁতে শ্ৰেণীত পঢ়া দিব পাৰক

নোৱাৰক ধেমালি কৰি লগৰীয়া ছাত্ৰবিলাকৰ সৈতে শুদ্ধই হওক বা ভুলেই হওক ফৰাফৰ ইংৰাজী মাতিছিল। কালক্ৰমত সেয়ে তাৰ অনৰ্গল ইংৰাজী মাতিবৰ শক্তি দিলে। সকলো বিধৰ খেল আৰু জিমিনাটিকত সি এজন ওস্তাদ। তাৰ উপৰিও ডায়েল আদিৰে ব্যায়াম কৰা আৰু পশ্চিমৰ বগুৱা, বান্ধনি বা আন কোনো মানুহ, যিজনেই অলপমান কুস্তিৰ 'প্যাচ' জানিছিল তাৰ তাত গৈ যিকেইটা প্যাচ পায় তাকে শিকা হেমন্তৰ এটা প্ৰধান কাম আছিল। শৰীৰত কিছু শক্তিও হৈছিল। অকল এই শক্তিখিনিৰ ওপৰতে নিৰ্ভৰ কৰি বিদেশলৈ যাবলৈ তাৰ সাহ। কোনোবাই যদি তাক এটা ঘুচি লগাই দিয়ে তেনেহ'লে সিও এৰি নিদিয়।

এই যাত্ৰাত কোম্পানীয়ে মুঠতে ১৬ জন মহৰী লৈ যাবলৈ ধৰিছে। সকলোকেইজন বঙালী, অকল হেমন্তহে অসমীয়া।

পুৱা সাতমানত জাহাজ এৰিলে। নতুন ঠাই দেখাৰ নতুন আনন্দত সকলো মতলীয়া। চাৰে বাৰমানত যেতিয়া জাহাজ গংগা-সাগৰ এৰি বংগোপসাগৰত পৰিল তেতিয়া ভাৰতীয় সকলো যাত্ৰীয়ে মাতৃভূমিৰ ফালে চাই ল'লে।চাৰিওফালে অকল নীলা পানী। ইয়াকে ক'লীয়া-পানী বুলি কয়। ওপৰতো উজ্জ্বল অনন্ত নীল আকাশ।

জাহাজ কলম্বোত গৈ দুদিনমান থাকি পোনে পোনেই আফ্ৰিকালৈ যাব। ডেকৰ মাজত প্ৰায় দুশ বগুৱা সেই হাবি কাটি কোম্পানীৰ অৰ্থগমৰ পথ পৰিষ্কাৰ কৰিবৰ কাৰণে যাবলৈ ধৰিছে। এইদৰে প্ৰায় প্ৰতি মাহে বগুৱা চালান হ'বলৈ ধৰিলে। হেমন্তই ভাবিলে— “আই ভাৰতমাতা, —তোৰ সন্তানৰ পৰিশ্ৰমৰ সুফল ভোগ কৰিব আন দেশৰ কোম্পানীয়ে! এনে সুসন্তান প্ৰসৱ কৰিব নোৱাৰনে, যিজনে অহোপুৰুষাৰ্থ কৰি এনে বিধৰ কোম্পানি খুলি বাহিৰৰ টকা ঘৰলৈ আনিব পাৰে?”

হেমন্তৰ দেশ এৰি বিদেশলৈ যোৱাৰ কথা চাৰিওফালে প্ৰকাশ হৈ পৰাত তাৰ য'ত যিমান পাওনাদাৰ আছিল সকলো আহি শৰতৰ তাত হাজিৰ হ'ল। বজাৰৰ এজন কাপোৰৰ দোকানীয়ে জনালে, তাৰ দোকানৰপৰা হেমন্তই দুই যোৰ কোট-পেণ্ট আৰু আধা ডজন কামিজ দুই-চাৰি দিনতে দাম দিব বুলি বাকী কৰি লৈ গৈছে। তাৰ বাকীখিনিৰ কাৰণে সকলোৰে বৰকৈ ধৰিলে। শৰতে সকলোকে কৈ দিলে, “মই সেইবোৰ একো নাজানো। যেয়ে বাকী লৈছিল সেয়ে দিব। কোনোবাই সুধিছিল জানো তাক বাকী দিয়া উচিত হয় নে নহয়? মোৰ গাত একো জগৰ লগা নাই।”

দোকানী গুচি গ'ল অৱশ্যে, কিন্তু যোৱাৰ আগতে হেমন্তৰ উদ্দেশ্যে, — ‘জুৱাচোৰ, ঠগ, বদমাচ’ ইত্যাদি বেয়া কথা কৈ গালি পাৰি ল'লে। শৰতে আৰু কি কৰিব? কথাবোৰ শুনি হজম কৰিলে। কিন্তু কুমুদিনীৰ অন্তৰত বৰ আঘাত লাগিল। —এজন সাধাৰণ দোকানীয়ে ভদ্ৰলোকৰ দুবাৰমুখত থিয় হৈ ইমাম কথা শুনাই গ'ল! তাইৰ ইচ্ছা হ'বলৈ

ধৰিলে— বৰজনাই এখন দাৰে দোকানীটোৰ মূৰটো কাটি লৈ আহে। তাই যদি মতা মানুহ হ'লহেঁতেন তেনেহ'লে কেতিয়াও এই গালি শুনি বহি নাথাকিলহেঁতেন; কিন্তু যাৰ ধাৰ শুজিবৰ উপায় নাই, তেওঁৰ ধাৰ কৰা বা বাকী কৰি বস্তু কিনাৰ দৰকাৰ কি?

আকৌ ভাবিলে, যাৰ গিৰীয়েকৰ এযোৰ চোলা-কাপোৰ কিনিবৰ ক্ষমতা নাই, তাৰ ঘৈণীয়েকৰ কাণত সোণৰ কেৰু, হাতত খাৰু আৰু গলত মণি-মাদলী কি নিমিত্তে?

তেতিয়াই কুমুদিনীয়ে নিজৰ গাৰপৰা অলংকাৰখিনি সোলোকাই লৈ গিৰীয়েকৰ কোট-পেণ্ট প্ৰভৃতিৰ দামখিনি আৰু কাৰ কিমান পাওনা আছে সকলো দিবৰ বাবে কমলিনীক দি বৰজনাৰ হাতত দিবলৈ অনুৰোধ কৰিলে। কমলিনীয়ে গহনাবিলাক হাতত লৈ তাইক ক'লে, “তুমি বলিয়া নহ'বা, অলংকাৰ তিৰোতাৰ আপদ-বিপদৰ সম্বল। এইখিনি গ'লে পিছত?”

“পিছত! মোৰ অদৃষ্টত যি আছে সেয়ে হ'ব, —আপুনি এইবোৰ দিয়কগৈচোন!”

কমলিনীয়ে সেইবোৰ লৈ গিৰীয়েকক দিলেহি। শৰতে ভাই বোৱাৰীয়েকৰ পতিভক্তি আৰু আত্মসম্মানবোধ দেখি মনে মনে ৰং পালেও সেইবোৰ নিনিলে। ঘৈণীয়েকক ক'লে, “দোকানীৰ কথাত বিশ্বাস কৰিবৰ একো নাই। ইয়াৰ ভিতৰত আন বন্দৰস্তও থাকিব পাৰে। বস্ত্ৰৰ ভাল-বেয়া, বেছি-কমো হ'ব পাৰে। হেমন্ত যেতিয়া উভতি আহিব, তেতিয়া ব্যৱস্থা কৰা হ'ব। নাইবা তাৰ চিঠি পালে দাম দিয়া হ'ব। এতিয়া মনে মনে থাকিবলৈ ক'গৈ।”

সেইদিনা এইখিনিলৈকে। কিন্তু কুমুদিনী অস্থিৰ হৈ উঠিল, যেতিয়া নিতৌ শুনিবলৈ ধৰিলে ওৰে ৰাজ্যৰ মানুহ শৰতৰ শুভাকাংক্ষী সাজি আহি হেমন্তক নিন্দা কৰিবলৈ ধৰিলে। সেইবোৰ কথা শুনি বৰজনাকে একো নামাতে, বৰং সিহঁতকহে ধঁপাত-তামোল আদি খুৱাই সন্তুষ্ট কৰে। তাইৰ একোবাৰ মনত এনে ভাব হ'বলৈ ধৰিলে— এই সংসাৰ এৰি হাবিলৈ নাইবা মাকৰ ঘৰলৈ ওচি যায়। কুমুদিনীৰ দেউতাক তেতিয়া জীয়াই নাছিল।

সমুদ্ৰ উপকূলৰ এখন সৰু নগৰৰপৰা নৈত জাহাজ আৰু নাৱেদি আৰু পিছত ঘোঁৰা, গৰুৰ গাড়ী, গাধ প্ৰভৃতিৰে পাঁচ-ছয়শ মাইল যোৱাৰ পিছত হেমন্তহঁতৰ দলটো সিহঁতৰ কৰ্মস্থল গৈ পালে। পঞ্চাছ-ষাঠিজন কৰি মানুহ গোট খাই হাবি কাটিব লাগে। নহ'লে দিনৰ পোহৰতে হিংস্ৰ জন্তুৰ হাতত পৰিবৰ ভয়। ৰাতি বাঁহ-কাঠ আদিৰ বেৰেৰে আওৰি তাৰ ভিতৰত জুই জ্বলাই ১৫০-২০০ বগুৱাই, বাবুৰে, চাহাবে মিলি থাকিবৰ ব্যৱস্থা। চাহাব আৰু বাবুবিলাক মাজত আৰু চাৰিওফালে থাকে বগুৱা। গৰু, ঘোঁৰা প্ৰভৃতিৰ ঠায়ে সেই গড়ালৰ ভিতৰত।

ইমান বন্দৰস্তৰ মাজতো প্ৰথম নিশাতে হেমন্তই যি দেখিলে, তাতে তাৰ ডেকাকলীয়া বীৰ-হৃদয় ভয়ত কঁপি উঠিল। কেনেবাকৈ এটা সিংহই গড়ালৰ বেৰৰ ওপৰেদি বগাই

ভিতৰত সোমাইছিল। কাফ্ৰি বণুৰাবিলাক সিংহৰ গতিবিধি সম্বন্ধে বৰ ওস্তাদ। কেনেকৈ গম পাই কোনো বকমে মৰণৰ হাত সাৰিলে; কিন্তু এজন ভাৰতীয় বণুৱাৰ ইহ-জীৱনৰ ৰোজগাৰৰ প্ৰয়োজন চিৰকালৰ কাৰণে নাইকিয়া কৰি দি পশুৰাজে তাক মেকুৰীয়ে নিগনি নিয়াৰ দৰে মুখত কৰি লৈ গুচি গ'ল। মহা গোলমাল লাগিল। বন্দুকৰ “ওৰুম্ ওৰুম্” আৱাজ হ'ল, কিন্তু বহুত পিছত। দেশবাসী যে কাক বোলে তাক বিদেশত নাথাকিলে বুজিব নোৱাৰি। আজি বিদেশলৈ আহি হেমন্তই দেশবাসীৰ মৰম ভাল কৰি জানিছে। এজন দেশবাসীৰ অপমৃত্যুত তাৰ অন্তৰ উদাস হৈ গ'ল।

কেইদিনমানৰ পিছত হেমন্তই দেখিলে, এনে ঘটনা মাজে-সময়ে ঘটি আছে। কিন্তু চাই চাই আৰু মৰণৰ চিঞৰ শুনি শুনি তাৰ সহ্য হৈ গৈছে। মনত আৰু বিশেষ ধিক্কাৰ নাহে। সিংহ, সাপ, বাঘ প্ৰভৃতিয়ে যিমান মানুহ ধ্বংস কৰিব পাৰে কৰিছে। তাৰ বাহিৰেও জংগলী বেমাৰত পৰি দিনে-ৰাতিয়ে মানুহ মৰি অন্ত হ'ব ধৰিছে। তাৰ ওপৰত চালকৰ অত্যাচাৰো নিচেই কম নহয়। সেইবোৰ দূৰ-দূৰণিৰ হাবিৰ ঘটনা সভ্য জগতৰ কাণত নপৰে। পৰিলেও কলাৰ দৰে ভাও জুৰি থাকে।

হেমন্তই চাকৰিত সোমোৱাৰ দ্বিতীয় মাহৰপৰা ককায়েকৰ নামত ত্ৰিছ আৰু ঘৈণীয়েকৰ নামত দহ টকা ৰূপ নিয়ম মতে পঠিয়াই আছে। এই কথা জানিব পাৰি যিবিলাক মানুহে আগতে তাক নিন্দা কৰিছিল সিহঁতেই এতিয়া কৈ ফুৰিবলৈ ধৰিলে— “আগেয়ে কৈছোঁ নহয়, হেমন্ত এজন মানুহ হ'ব। তাৰ নিমিত্তে তোমালোকৰ কোনো চিন্তা নাই।”

আদ্যনাথ দদায়েকে হাঁহি হাঁহি ক'লে, “চোৱা, মোৰ কথা তোমালোকে বিশ্বাস কৰিব নোখোজা। এতিয়া চোৱা! মই আগেয়েই কোৱা নাছিলোঁ জানো?”

মহৰীবিলাকৰ ওপৰৰ এজন সৰু চাহাবৰ জংগলী বেমাৰ হ'ল। তাত থাকিলে মৃত্যু নিশ্চয় জানি তেওঁ ছুটি লৈ স্বদেশ বুলি গুচি গ'ল। হেমন্তৰ মাত-বোল, স্মৃতি, কাম-বনত তৎপৰতা প্ৰভৃতি দেখি বৰ চাহাবে ভাল পাইছিল। তদুপৰি এদিন বৰ চাহাবক এটা কাফ্ৰি বণুৱাৰ আক্ৰমণৰপৰা ৰক্ষা কৰিছিল। তাৰ পুৰস্কাৰস্বৰূপে সেই চাহাবৰ ঠাইত তাক ‘একটিং’ দিলে। কিন্তু দৰমহা দিবলৈ ধৰিলে চাৰিশ টকা মাথোঁ। চাহাবজনে পাইছিল ছয়শ টকা কৰি। হেমন্তই বৰ ৰং পালে। তাৰ জীৱনত কেতিয়াবা সি মাহিলি চাৰিশ টকা দৰমহা পাব বুলি কোনো দিনে আশা কৰা নাছিল। তদুপৰি এতিয়া তাৰ মহৰীতকৈ পৰিশ্ৰম বহুত কম। হিংস্ৰ জন্তুৰ হাতত মৰিবৰ ভয় নাই বুলিলেই হয়।

দৰমহা বাঢ়ি যোৱাৰ লগতে হেমন্তই ককায়েকক দহ টকা আৰু ঘৈণীয়েকক পাঁচ টকা ৰূপ বঢ়াই দিলে। অলপ কেইদিনাতে এই কথা প্ৰকাশ হৈ পৰিল। আকৌ মিতিৰ-কুটুমে আহি শৰতৰ্হতক হেমন্তৰ প্ৰশংসা শুনাই গ'ল। আদ্যনাথ দদায়ে আকৌ এবাৰ

নিজৰ ভৱিষ্যৎবাণী সফল হোৱা সম্বন্ধে শৰতক সোঁৱৰাই দি তাৰপৰা দুই টকা ধৰিলে খুজি লৈ গ'ল। আন কিছুমানে আহি নিজ নিজ ককাই বা ভাইৰ মনুষ্যত্বৰ অভাৱৰ কথা বৰ্ণাবলৈ ধৰিলে। সিহঁতে বোলে বহু টকা আৰ্জে, কিন্তু প্ৰকৃত অভাৱ জানিব পাৰিও সহায় নকৰে। অথচ বাহিৰত খৰচ কৰাত হ'লে ত্ৰুটি নাই।

হেমন্তৰ চুক্তি শেষ হৈ যোৱাত নতুনকৈ আকৌ তিনি বছৰ চুক্তি কৰিলে। বৰ চাহাবে তাক বৰ মৰম কৰে। নতুন বন্দৰন্তত পাঁচশ টকা কৰি ঠিক হৈছে। ছয়শ ৰূপ মাহিলি দি সৰু চাহাববিলাকৰ সমান কৰি দিলে কোম্পানিৰ ডিৰেক্টৰবিলাকে বেয়া পাব। কাৰণ ভাৰতবাসীক বগা চাহাববিলাকৰ সমান বেতন দিবৰ নিয়ম নাই। গতিকে এশ টকা কম কৰি দিয়াৰ দিহা হ'ল। যি নহওক, বহু দিন ঘৰ-বাৰী এৰি আছে— এবাৰ চাই অহা উচিত বুলি হেমন্তই তিনি মাহৰ কাৰণে ছুটি লৈ ঘৰলৈ আহিল। হাবিৰ মাজত খোৱা-বোৱা আৰু যৎসামান্য কাপোৰ-কানিৰ বাহিৰে তাৰ আন খৰচ নাছিল। খোৱা বস্তুও কোম্পানিয়ে পাইকাৰী বেচত কিনি বিনা লাভত নিজৰ মানুহক যোগাইছিল। সেইবাবে দৰমহাৰ সৰহভাগেই জমা বৈছিল। তাৰ বাহিৰেও ইফাল-সিফাল কৰি বণুৱাৰ হাজিৰা লিখা, কুইনাইনৰ সলনি বণুৱাবিলাকক মাজে-সময়ে দেশী দৰব খুউৱা প্ৰভৃতিৰ বাবে আন চাহাবৰ দৰে হেমন্তয়ো মহৰীবিলাক আৰু ডাক্তৰৰপৰা এটা অংশ পাইছিল। তাতেও কিছুমান টকা আৰ্জিছিল। ঘৰত আহি মুঠতে কাপোৰ-কানি আদিৰ বাহিৰেও দহ হাজাৰ টকা ৰূপ ককায়েকৰ হাতত দিলে। লগতে ঘৈণীয়েকৰ হাততো ৫০০ টকা বেলেগে দিলে।

হেমন্ত তিনি বছৰ পিছত উভতিছে। তাৰ ওপৰত ইমানবোৰ টকা আনিছে, এই কথা ঘৰৰ কোনেও কেতিয়াও আশা কৰা নাছিল। তাৰ খাতিৰ-যতনৰ অন্ত নোহোৱা হ'ল। ওচৰ-চুবুৰীয়াসকলে শুনিলে— বহুত টকা আনিছে। কিন্তু কিমান তাক হ'লে কোনেও নাজানে। গতিকে নিজ নিজ অনুমান আৰু কল্পনাৰ আশ্ৰয় লৈ কোনোবাই লাখ টকা, কোনোবাই পঞ্চাশ হাজাৰ বুলি কৈ ফুৰিবলৈ ধৰিলে। যাৰ যাৰ মনত হিংসা হ'ব ধৰিলে সিহঁতে ক'লে, “ইঃ লাখ টকা এটা মুখৰ কথা? বৰ বেছি হ'লে দুই-চাৰি হাজাৰমান আনিব পাৰে। তাৰনো কিমান বিদ্যা-বুদ্ধিটো? থৈদে এইবোৰ ফোঁপ-যহী কথা।”

আদ্যনাথ দদায়ে নিতৌ হেমন্তহঁতৰ ঘৰলৈ আহিবলৈ ধৰিলে। ইমান দিনে কুমুদিনীক সাক্ষ্য দিওঁতা তেওঁৰ বাহিৰে যে আন কোনো নাছিল সেই কথা নিতৌ সোঁৱৰাই দিবলৈ ধৰিলে। প্ৰথম দিনা পাঁচ টকা আৰু নিতৌ দুই-চাৰি অনা কৰি খুজি নিবলৈ ধৰিলে।

ছুটিৰ তিনি মাহ বৰ আনন্দেৰে, কিন্তু বৰ বেগেৰে পাৰ হ'ল। দেনাদাৰ-পাওনাদাৰ সকলোৰে সকলো গোলমাল নিষ্পত্তি হৈ গৈছে। মিতিৰ-কুটুমৰ দিনে-ৰাতিয়ে অহা-যোৱা। টকা থকা বুলি শুনিলে মামৰে ধৰা আত্মীয়তা বা বন্ধুত্ব ঘঁহি-মাজি চিকুণ কৰা

মানুহৰ দস্তৰ।

শৰতৰ এটি ল'ৰা হৈছিল। তাৰ বয়স এতিয়া আঢ়ৈ বছৰ। এই কেইদিন দদায়েকৰ কোলাত উঠি ফুৰি মিঠাই-বিস্কুট আদি খাবলৈ পাই লগ নেৰা হৈছে। সেই কাৰণে হেমন্তৰো মন ঘৰ এৰিব নোখোজা হৈছে। কুমুদিনীয়েও গিৰীয়েকৰ দীঘল প্ৰবাসৰ কথা মনত কৰি হুমুনিয়াহ কাঢ়িবলৈ ধৰিলে। কিন্তু হেমন্তকৃত্তৰ কৰ্তব্যই বৰকৈ টানিলে। বয়স আৰু শক্তি থাকোঁতে টকা আৰ্জিব নোৱাৰিলে আৰু কেতিয়া আৰ্জিব? বিশেষকৈ 'এগ্ৰিমেন্ট' দিয়া চাকৰ য়েতিয়া।

ককায়েকে পঞ্জিকাখন চাই এটা ভাল দিন ঠিক কৰি দিলে। সেইদিনা ঘৰৰ সকলোৰে চকুত পানী, হেমন্তই বয়স বুজি প্ৰণাম-আশিস লৈ আৰু দি আকৌ কৰ্মস্থল বুলি ৰাওনা হ'ল।

জোঁৱায়েকক চাবৰ বাবে শাহুৱেক পাৰ্বতী আহি এই তিনি মাহ একেলগে আছে। তেওঁ হাওহাওকৈ কান্দি পেলালে।

শৰতে ভগা ঘৰ-বাৰী সংস্কাৰ কৰি ল'লে। কমলিনীয়ে পৰামৰ্শ দিছিল—ঘৰবোৰ নতুনকৈ সাজি গৃহ-বিলাসিতাৰ পৰিচয় দিবৰ বাবে। কিন্তু তেওঁৰ দৃষ্টি আছিল আনপিনে। বহি খাবৰ যাৰ ব্যৱস্থা আছে তাৰ পক্ষে নগৰত ধুনীয়া ঘৰ শোভা পায়। যাৰ সামান্য চাকৰিৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ, তাৰ পক্ষে নগৰত ঘৰ-বাৰী সাজি টকা বন্ধ কৰা কোনোমতে যুগুত নহয়। আজি তেওঁৰ অভাৱ হ'লে পৰিয়ালটোৱে ঘৰ কামুৰি খাই জীয়াই থাকিব নোৱাৰে। তাতকৈ গাঁৱত খেতি কৰা মাটি কিনি ল'ব পাৰিলে বিপদৰ সময়ত অন্ততঃ পেটত দুমুঠি ভাত দিব পাৰিব। ল'ৰা-ছোৱালীৰ শিক্ষা? টকা থাকিলে বোৰ্ডিঙত নাইবা কাৰো ঘৰত আশ্ৰয় লৈও পঢ়িব পাৰিব। তেওঁ আধামান টকা বেংকত থৈ বাকী আধাখিনিৰে এখন খাট কিনি ৰাখিলে।

শৰতহঁতৰ অৱস্থাৰ পৰিবৰ্তন হ'ল। কমলিনীয়েই ঘৰৰ কৰ্ত্তী। কুমুদিনীয়ে অকল তাঁত বয় আৰু অৱসৰ সময়ত মাছৰ বাকলিৰে নানা নম্ৰা, টেবুল-ক্ৰথ আদি সাজে। কমলিনীৰ সৰু ল'ৰা বসন্ত। এবাৰ মাকৰ কোলাত, এবাৰ খুৰীয়েকৰ কোলাত থাকে। সংসাৰখন বৰ সুখৰ হৈ উঠিল। অকল হেমন্ত প্ৰবাসত। এয়ে যি দুখ।

মিতিৰ-কুটুম্বৰ অহা-যোৱা বাঢ়ি গৈছে। অৱস্থাৰ লগে লগে বোধকৰোঁ বিদ্যা-বুদ্ধিও বাঢ়ি গৈছিল। নহ'লে যিবোৰ মানুহে কেতিয়াও শৰতক গ্ৰাহ্য নকৰিছিল সিহঁতৰ হোৱা-নোহোৱা কথাতে তেওঁৰ তালৈ পৰামৰ্শৰ নিমিত্তে আহিবলৈ ধৰিলে কিয়? কিন্তু অসূয়া প্ৰবৃত্তি, পৰশ্ৰীকাতৰতা কিছুমান মানুহৰ বৰ প্ৰবল। শৰতহঁতৰ সুখ দেখি সিহঁতৰ অসহ্য হ'ল। কুমুদিনীৰ ওপৰত অতিমাত্ৰাই সহানুভূতিসম্পন্ন হৈ উঠিল। কমলিনীহঁতে যে তাৰ সৰ্বনাশ কৰিবলৈ ধৰিছে, দিনে-ৰাতিয়ে ফুচুলাই মন ভাঙিলে।

তাৰ ফলত ঘৰ ভাগিল।

আদ্যনাথ দদাই হেমন্তৰ আগত যেতিয়া তাৰ প্ৰশংসাত শতমুখ হৈছিল, তেতিয়া কমলিনীয়ে হাঁহি দিছিল। দদাইদেৱে ভাবিলে, এই কমলিনী ছোৱালীজনীৰ প্ৰগল্ভতা বা পাতলামিতে তেওঁৰ প্ৰাপ্তি কমিল। নাইবা, যি মানুহে লাখ টকা ঘৰলৈ লৈ আহিছিল, সেই মানুহে তেওঁক এশমান টকাও নিদিলেহেঁতেন নে? নিশ্চয় দিলেহেঁতেন। এনেই নিদিলেও ধাৰলৈ দিবও পাৰিলেহেঁতেন অৱশ্যে।

আদ্যনাথ দদাই কাৰো বাপেকৰ ভায়েক নহয় অৱশ্যে। কিন্তু তেওঁ এই নগৰৰ সকলোৰে দদাই। সকলোৰে ঘৰতে তেওঁৰ অবাধ গতি। সকলোৰেপৰা টকাটি, সিকিটি খুজি পায়। কেতিয়াবা ধাৰ বুলি লৈ যায়। নক'লেও চলে—শুজিবৰ কথা হ'লে কোনেও শুনা নাই। তেওঁ কমলিনীয়ে নুশুনাকৈ কুমুদিনী আৰু তাইৰ মাকৰ প্ৰশংসা গাই মাজে-সময়ে দুই-এটকা সৰকাবলৈ ধৰিলে। অকল সেয়ে হ'লে কোনো কথা নাছিল। কুমুদিনীক বুজাবলৈ ধৰিলে, এই সংসাৰ তাইৰ গিৰীয়েকৰে। শৰতৰনো কিমান উপাৰ্জন?

পাৰ্বতীয়ে পতি-বিয়োগ-বিধুৰা জীয়েকক এৰি ঘৰলৈ যাব পৰা নাই। কুমুদিনীয়েও এৰি দিয়া নাই। ঘৰত জা-দেৱৰেকৰ লগত সদায় দন্দ লাগি থাকে কাৰণে তেওঁক বেলেগ কৰি দিছিল। এতিয়া অকলশৰীয়া তেওঁ। গতিকে ঘৰ-বাৰী এৰি জোঁৱায়েকৰ ঘৰতে স্থায়ীকৈ থাকিবৰ ব্যৱস্থা হ'ল। কেইদিনমান থাকি তেওঁ জীয়েক আৰু জোঁৱায়েকৰ ভৱিষ্যত ভাবি অস্থিৰ হ'ল। কুমুদিনীক ভালকৈ বুজাই দিলে যে তাই অলপমান ডাঠ হোৱা উচিত, নহ'লে নিজৰ সম্পত্তি লোকে ধ্বংস কৰিব। দদায়ে সেই কথাৰ ধুৱা ধৰিলে। কুমুদিনী সত্যযুগৰ ছোৱালী নহয়, এই কলিযুগৰে। নিজৰ গিৰীয়েকৰ অৰ্জা সম্পত্তিৰ ওপৰত কৰ্ত্তৃত্ব ভাল নলগা হ'ল। ওচৰ-চুবুৰীয়া দুই-চাৰিজন বয়সীয়া তিৰোতাৰপৰাও এই সম্বন্ধে সহানুভূতি পাই কুমুদিনীয়ে এদিন আত্মপ্ৰকাশ কৰিলে। কিবা এটা সামান্য কথা লৈ জাকৰ লগত দন্দ লাগি একেলগে নোখোৱা হ'ল। পাৰ্বতীৰ মনোবাঞ্ছা পূৰ্ণ হ'ল।

শৰতে নিৰুপায় হৈ কাজিয়া ডাঙি দিবলৈ আদ্য দদাইক খাটনি ধৰিছিল। "বাক ক'ম দে। ই কি কথা, একে পেটৰ ভাই-ককাইৰ সংসাৰ। তাৰ মাজতনো এইবোৰ কি? মই বুজাই দিম বোপা—তই একো নাভাবিবি।" এইবুলি কৈ আদ্যনাথে কুমুদিনীৰ ওচৰত গৈ মিচিকি হাঁহি এটা মাৰি আনে নুশুনাকৈ ক'বলৈ ধৰিলে, "চা তোক বুজাই-বৰাই আকৌ একে লগ কৰি দিব লাগে। মোৰ বোপায়ে বুজি পাইছে, লোকৰ ধন ভাঙি ভোগ কৰাৰ সুবিধা আৰু সৰহ দিন নাথাকিব। তই কাৰো কথা নুশুনিবি।"

পাৰ্বতীয়ে হাঁহি হাঁহি ওচৰত বহি মাত লগালে, "স্বাৰ্থ! স্বাৰ্থ!! মই থাকোঁ মানে মিল হ'ব নিদিওঁ। যি বেলেগ হ'ল হ'লেই।"

দদায়ে অভয় দি উত্তৰ দিলে, “মই থাকোঁতে তোমালোকৰ একো ভয় নাই। অধৰ্ম কৰি কাৰো সৰ্বনাশ কৰাটো মই সহিব নোৱাৰোঁ। পিছে দুটামান টকা নিদিলে আজি মোৰ নচলে দেখোঁ। তোমালোকৰ খায়ে মই মানুহ।” আদ্যনাথ দদাইৰ ধৰ্মজ্ঞান চাই কুমুদিনীৰ হাঁহি ওলাইছিল। কিন্তু এনে এজন সহানুভূতি দেখুওৱা মানুহক বৰ ভাল লাগিল। পৰম সমাদৰ কৰি বহুবাৰ তামোল-খঁপাত দিলে। নানা গোপন পৰামৰ্শৰ পিছত দুটা টকা দি বিদায় কৰিলে। যাবৰ সময়ত আদ্যনাথ দদায়ে শৰৎ আৰু কমলিনীক লগ ধৰি ক’লে, কাণে কাণে ফুচুচুচাই, “ভয় নাই। অবুজ। খঙত বেলেগে ৰাঙ্কি খাইছে, খাওকচোন কেইদিনমান। তোমালোকৰ ওপৰত ভক্তি আছে। বাৰু, আজি আহিলোঁ। কাইলৈ আকৌ আহিম। বুজাই ঠিক কৰিম। পিছে মোক দুটামান টকা লাগিছিল। তোমালোকৰ খাই মই মানুহ।” শৰতে ঘৈণীয়েকক টকা এটা আনি দিবলৈ ক’লে, “উপকাৰী বন্ধুৰ অভাৱ।”

হেমন্তই ককায়েক আৰু বৌৱেকৰ বিৰুদ্ধে ঘৈণীয়েকৰপৰা নানা কথা লিখা চিঠি পাবলৈ ধৰিলে। দোষৰ অন্ত নাই। বিদেশত থাকি, এইবোৰ ঘৰুৱা বিবাদৰ কথা জানিব পাৰি অলপ অশান্তিত পৰিল। বুজিব পাৰিলে, ঘৰত শনিয়ে প্ৰৱেশ কৰিছে। ককায়েক আৰু বৌৱেকে কিন্তু ভিতৰুৱা কোনো কথা নিলিখি অকল এখন চিঠিত লিখিছিল— তাৰ ঘৈণীয়েকক অৰ্থাৎ কুমুদিনীক কৰ্মস্থলীলৈ লৈ যাব পাৰিলে ভাল আছিল।

বিদেশত অকলে থাকি হেমন্তয়ো যে মাজে-সময়ে এই কথা কল্পনা কৰা নাছিল তেনে নহয়। কিন্তু অস্বাস্থ্যকৰ বিদেশ, —সাত সাগৰ, তেৰ নৈৰ পাৰ! অৱশ্যে বৰ্তমানে হাবি কটা প্ৰায় শেষ হৈছে। এতিয়া নানাবিধ বৈজ্ঞানিক যন্ত্ৰৰ সহায়েৰে খেতি হ’বলৈ ধৰিছে। কোম্পানিৰ লাভৰ পৰিমাণ দিনক দিনে বাঢ়ি যোৱাত নগৰ নবহিলেও ডাঙৰ লোকালয় সৃষ্টি হৈ গৈছে। নানা কল-কাৰখানা বহিছে। তাতে কি? চাকৰি-জীৱন স্বাধীনচিঠীয়া মানুহৰ কেতিয়াও ভাল নালাগে। টকা আৰ্জিবৰ বাবে বিদেশত পৰি থাকিলেও বিদেশত জীৱন কটোৱা তাৰ সমূলি ইচ্ছা নাই। বিশেষকৈ প্ৰবাসত থাকি দেশৰ প্ৰতি টান আৰু জাতিৰ মান-সন্ত্ৰমৰ ফালে দৃষ্টি বহুত বাঢ়ি গৈছে। গতিকে কুমুদিনীক লৈ যোৱাৰ নিচিনা অসম্ভৱ চিন্তাক মনতো স্থান নিদিলে। বৰং তাৰ বিশ্বাস হ’ল— ঘৈণীয়েকক আৰু পাঁচোটামান টকা বঢ়াই দিলে আৰু কমলিনীৰ নামত বেলেগে কুৰি টকা কৰি মাহিলি পঠিয়াই দিলে পৰম্পৰ হিংসা ওচি দুয়ো জাকৰ মিল হ’ব।

হেমন্তৰ শুভ ইচ্ছা নফলিল। কমলিনীলৈ বেলেগে টকা পঠাই দিয়া দেখি হিংসাত পাৰ্বতীৰ আৰু কুমুদিনীৰ অন্তৰ ডেই-পুৰি যাবলৈ ধৰিলে। আদ্যনাথ দদায়ে জুইত বতাহ দিবলৈ ধৰিলে। কুমুদিনীয়ে নানা মান-অভিমান কৰি গিৰীয়েকলৈ চিঠি লিখিলে— হেমন্তৰ এনে ব্যৱহাৰত শত্ৰুৱে হাঁহিছে, মিত্ৰই কান্দিছে।

ভিন ঠাইত চাকৰি কৰাত ককাই-ভাইৰ মৰম-ভক্তি বাঢ়ি গ’লেও হেমন্ত অলপ

দুশ্চিন্তাত পৰিল। কাৰণ, লোকৰ ছোৱালীক বিয়া কৰাই আনি সুখ-দুখৰ ভাৱ নিজৰ মূৰত লোৱা হৈছে যেতিয়া— তাই যাতে বেজাৰ নাপায় তাৰ প্ৰতি দৃষ্টি ৰাখিব লাগিব। ভাবি-চিন্তি কুমুদিনীলৈ এখন চিঠি লিখিলে— “তোমাৰ কথাকে ৰখা হ’ব। বৌদেওৰ লগত মিলা-প্ৰীতিৰে থাকিবা। শত্ৰুৱে হাঁহে, —এই ঘৰুৱা দন্দৰ কথা গম পাই। মোৰ এগ্ৰিমেন্ট অন্ত হ’বৰ আৰু পলম নাই। গ’লেই সম্পত্তি ভাগ কৰি লোৱা হ’ব। এতিয়া মনে মনে থাকিবা।”

চিঠি পাই কুমুদিনীৰ মহা আনন্দ। পাৰ্বতীৰ ৰং চায় কোনে? পৰামৰ্শদাত্ৰী আন তিৰোতাবিলাকেও অৰিয়া-অৰি কৰিবলৈ ধৰিলে আগে কুমুদিনীক সৎ পৰামৰ্শ দিছিল বুলি। আদ্যনাথ দদায়ে হাঁহি হাঁহি ক’লে, “দেখিলা? দিয়া দহ টকা ৰূপ।”

কিছুদিন পিছত হেমন্তই সুস্থ শৰীৰ আৰু বহুত টকা লৈ ঘৰ আহি পালে। কলিকতাৰপৰা ঘৰৰ সকলোৰে কাৰণে কাপোৰ, বসন্তৰ বাবে বিস্কুট, বিলাতী মিঠাই আৰু নানা কল-কজা থকা পুতলা লৈ আহিছে। তাৰ বিশ্বাস, সৰুৰেপৰা কল-কজা লৈ উমলি থাকিলে ভৱিষ্যতে ইঞ্জিনিয়াৰ হোৱাৰ বা বৈজ্ঞানিক আলোচনাৰ প্ৰবৃত্তি জন্মে। বসন্তৰ বয়স এতিয়া প্ৰায় ছবছৰ। তাৰ এজনী সৰু ভনীয়েক হৈছে। তাইৰ নিমিত্তে পুতলা আদি আনিছে। সেইবোৰ পাই তাইৰ মহা আনন্দ। কুমুদিনীৰ কথা ক’বকে নালাগে— বিদেশৰপৰা গিৰীয়েক আহিছে। সিও আকৌ, সুদা হাতে নহয়, বহুত ধন আনিছে। ইমান দিনৰ পিছত সম্পত্তি ভাগ বাঢ়ি লৈ প্ৰকৃত বেলেগ হ’ব পাৰিব। কাৰো তলতীয়া হৈ থাকিব নালাগিব।

ৰং নাই কেৱল শৰৎ আৰু কমলিনীৰ। কাৰণ লোকে জানিব পাৰিছিল ঘৰত আহি তাৰ প্ৰধান কাম হ’ব সম্পত্তি ভগাই লোৱা। শৰৎ অদৃষ্টবাদী হ’লেও ৰোজগাৰী ভায়েকৰ লগত বেলেগ হ’ব লাগিব বুলি বৰ বেয়া পাবলৈ ধৰিলে; কিন্তু সাবালক ভায়েকে দুখৰ দিনৰ মৰম-মেহ পাহৰি যদি স্বেপাৰ্জিত সম্পত্তি লৈ যায়, তাত তেওঁৰ ক’বলগীয়া কি আছে? ল’ৰা-ছোৱালীৰ ভৱিষ্যত? কপালত যি আছে সেয়ে হ’ব। অত দুখ-বেজাৰ কৰিবৰ কি আছে? —বুজে সকলো; কিন্তু মন নুমালে ক’ত? মুখ গধুৰ হৈ থাকিল। মনত এটা বৰ অভিমান আছিল যে সৰু ভায়েকে তাৰ ঘৈণীয়েকৰ কথাত তেওঁক স্বাৰ্থপৰ পাষণ্ড বুলি ভাবিলে। হ’ব পাৰে, কিবা ব্যৱহাৰত উনৈশ-বিছ হৈছিল। হ’ব পাৰে, কোনো কামত এটি ভুল-চুক হৈছিল। কিন্তু নহয় কাৰ? ভায়েকে এনে শিক্ষা পাইছিল যে ককায়েকতকৈ ঘৈণীয়েকৰ বেছি জ্ঞান বুলি ধৰি লৈ তেওঁ এক আশাৰ কথা সুধিবৰো দৰকাৰ বোধ নকৰিলে। এক তৰফা ডিক্ৰি দি দিলে। তেওঁৰ লগত দ্বিধা হ’বলৈ অলপো ইতস্ততঃ নকৰে, অলপো বেয়া নালাগিল?

হেমন্তই ককায়েকৰ লগত কথা হৈ থাকোঁতে কমলিনীয়ে চাহ আৰু জলপান আনি

দিলে। খাব, এনেতে পাৰ্বতীয়ে তাক মাতিলে, “তোমাৰ শোৰাঘৰতে আইকণে চাহপানী বাকি আছে নহয়?”

হেমন্তই এবাৰ মুখ তুলি “গৈছে” বুলি কৈ বসন্ত আৰু তাৰ সৰু ভনীয়েকজনীক মাতি একেলগে বৌৰেকৰ তালৈ যাবলৈ ধৰিলে। তাকে চাই শৰতৰ চকুৱেদি দুটোপাল আনন্দৰ লোভক ওলাল। কমলিনীয়ে পুতেক আৰু জীয়েকক ক’লে, “দদাইদেওৰে খাবৰ সময়ত কি দিগদাৰিখন লগালি তহঁতে? গুচি যা।”

মাকৰ ডাৰি খাই দুয়ো এবাৰ দদায়েকৰ মুখৰ ফালে চালে। আপোন বুলি জানিলেও, এজনৰ অলপ পৰিচিত হ’লেও সৰুজনীৰ নিছেই অপৰিচিত। কিন্তু দদাইদেৱেকৰ স্নেহময় দৃষ্টি দেখি মাকৰ শাসনৰ কাৰণ বুজি নাপালে। হেমন্তই বৌৰেকৰ কথাতে উত্তৰ দিলে, “নহয় একো দিগদাৰি, খোৱা তোমালোকে।” তেতিয়া ভাই-ভনী দুয়োৱে এবাৰ মাকৰ ফালে অনুমতিৰ নিমিত্তে দৃষ্টিপাত কৰিলে। মাকক অলপ হাঁহ দেখি দুয়োৱে নিৰ্ভয়ে দদায়েকৰ জলপানৰ ভাগ ল’বলৈ ধৰিলে।

কুমুদিনীয়ে এনে পলম ভাল নাপাই আকৌ মাকৰ হতুৱাই গিৰীয়েকক তাগিদা কৰিলে— “চাহ চৈচা হৈ যায়।”

হেমন্তই অলপ লাজ পালে। এবাৰ ককায়েক আৰু এবাৰ বৌৰেকৰ মুখৰ ফালে চাই লৈ শাহুৱেকৰ ফালে মুখ কৰি ক’লে, “কি আছে ইয়ালৈ লৈ আহিব কৈ দিয়ক।”

* * *

ঘৈণীয়েক যে ‘শয্যাগুৰু’ — কুমুদিনীয়ে সেই কথা ভাল কৰি প্ৰমাণ কৰিলে। ওৰে ৰাতি গিৰীয়েকৰ কাণত বিষ ঢালিলে। শৰৎ আৰু কমলিনীৰ অসৎ ব্যৱহাৰ, স্বাৰ্থপৰতাৰ কথা কৈ কৈ হেমন্তক প্ৰতিজ্ঞা কৰালে যে পলম নকৰি কাইলৈ পুৱা ওচৰ-চুবুৰীয়া সকলোকে মাতি আনি সিহঁতৰ চকুৰ আগতে সম্পত্তি ন্যায্যমতে ভাগ কৰি লোৱা হ’ব।

* * *

আজি শৰত আৰু হেমন্তই সম্পত্তি ভাগ কৰি ল’ব। যাক যাক মতা হৈছে তেওঁলোক আহিছেই। নমতা কিছুমানো ৰং চাবৰ কাৰণে আহি উপস্থিত। আদ্যনাথ দদায়ে আজি যেন ডেকা কাল উভতি পালে। তেওঁৰ স্মৃতি, তেওঁৰ লৰা-চপৰা চায় কোনে? এবাৰ পাৰ্বতী আৰু কুমুদিনীৰ ওচৰত এবাৰ হেমন্ত আৰু শৰত বহি থকা ঠাইত ঘূৰা-পকা কৰি আছে।

হেমন্তৰ মুখত অলপ হাঁহি। কুমুদিনী খোটালিৰ ভিতৰত, তাইবো মুখত হাঁহি বিৰিঙি উঠিছে। পাৰ্বতীৰ দৃষ্টি চাৰিওফালে ঘূৰিছে— জোঁৱাই আৰু জীয়েকক যেন ঠগা নহয়। আৰু শৰৎ? — ধীৰ, গম্ভীৰ, মাত-বোল নোহোৱা। কমলিনীৰ চকুত পানী— এটা অনিৰ্দিষ্ট আশংকা আৰু অজানা কিবা উত্তেজনাৰ পৰা।

বাকচ-পেৰা, বিছনা-পাটী এবিধ এবিধকৈ সকলো বস্তু উলিওৱা হ’ল। অকল মলা, চৰু, কলহ, ডলা, কুলা, পাচি প্ৰভৃতি সাধাৰণ বস্তু বাকী ৰ’ল। হেমন্তই লাজ নোহোৱাৰ নিচিনাকৈ ক’লে, “কাৰো ঘৰত এটা মলাকো ৰাখিব নোৱাৰিব। সকলো উলিয়াই আন। দুই ককাই-ভাইৰ মুখৰ আগত ন্যায্যমতে ভাগ হ’ব। যেন আগলৈ কাৰো কোনো কথা ক’বলৈ বাট নাথাকে।”

শৰতে কি আৰু ক’ব? অকল সুধিলে, “ল’ৰা-ছোৱালীৰ বস্তুবিলাকো উলিয়াব লাগিব?”

হেমন্তই ঘৈণীয়েকৰ লগত দৃষ্টি বিনিময় কৰি পিছত ক’লে, “এৰা। ভাগ-বাটোৱাৰা যেতিয়া হ’ব ভাল কৰিয়েই হওক।”

গুনি শৰতৰ এবাৰ ভ্ৰূ-কুঞ্চিত হ’ল। এই কথাত কোনো কোনোৱে হেমন্তক মনে মনে ক্ষুদ্ৰ অন্তৰ, বৰ বেয়া বুলিবলৈ ধৰিলে। আদ্যনাথ দদায়ে মাতিলে, “মোৰ বোপা হেমন্তৰ যেনে চোকা বুদ্ধি তেনেই বিবেচনা। চাচোন, কেনে কথা!”

শৰতে এটা ছমুনিয়াহ কাঢ়ি অকল সেইবোৰ কয়, ফটাকানি পৰ্যন্ত উলিয়াই দিলে। হেমন্তই গহীন হৈ ঘৈণীয়েকক সুধিলে, “সকলো ওলাল নে আৰু কিবা বাকী আছে?”

পাৰ্বতীয়ে লৰ মাৰি কমলিনীৰ ঘৰত সোমাই এটা পিতলৰ কলহ আৰু ঘটা এটা উলিয়াই ক’লে, “এই চাওক সকলোৱে, কেনে চুৰনী।”

কমলিনীয়ে চিঞৰি কৈ উঠিল, “সেই দুটা মোৰ দেউতাৰ ঘৰৰ।”

শৰতে খং কৰি ক’লে, “চুপ, নামাতিবি। উলিয়াই দিব কোৱা হৈছিল, ৰাখিছিল কিয়?”

বসন্ত আৰু তাৰ ভনীয়েকে খেলনাবিলাক উলিওৱা দেখি নিবলৈ গৈছিল। পাৰ্বতীয়ে লৰ মাৰি সিহঁতৰ হাতৰপৰা কাঢ়ি লৈ থৈ দিলে। সিহঁতে কান্দিবলৈ ধৰিলে। হেমন্তই দেখি ভ্ৰুকুটি কৰিলে আৰু সকলো বস্তু উলিওৱা হ’ল জানিব পাৰি হেমন্তই গহীন হৈ উপস্থিত সকলোকে সন্মোহন কৰি ক’লে, “দুই ভাই-ককাই আপোনালোকে জানে। সৰুতে দেউতা ঢুকালত এই ককায়ে মোক প্ৰতিপাল কৰি মানুহ কৰিছিল, শিক্ষা দিছিল, পিছত বিয়াখন পাতি দি সংসাৰৰ ব্যৱস্থা কৰি দিছিল।”

সকলোৱে উত্তৰ দিলে, “এৰা, আমি জানো সেইবোৰ কথা।” আদ্য দদায়ে মাতিলে, “পিছে তোমালোকৰ দেউতাবাই কিছু মাটি-বাৰী কৰি থৈ গৈছিল নহয়? শৰতে অকল

তাৰ নিজা অৰ্জা টকাৰে বুলি ক'লে অন্যায় কথা হ'ব।”

“মই কেতিয়াও তেনে কথা নহওঁ” বুলি শৰতে গৰ্জি উঠিল।

হেমন্তই আকৌ ক'বলৈ ধৰিলে, “ঠিক কথা। সেইবোৰ মই জানো। আপোনালোকে জানিব পাৰে সিখিনি মাটিৰপৰা যিখিনি ধান আহে, তাতে আমালোকৰ ছমাহ চাউল কিনিব নালাগে। বাকী খৰচখিনি ককায়ে মূৰৰ ঘাম ভৰিত পেলাই অৰ্জা টকাৰে চলাইছিল— ই ধুকপ। যি নহওক, ককাইদেৱে সংসাৰ চলোৱা টকাখিনি সুদে-মূলে ধৰিলে কিমান হ'ব পাৰে?”

“কিমান আৰু হ'ব? মাহে ত্ৰিছ টকা কৰি ধৰিলে বছৰে তিনিশ ষাঠি টকা আৰু দহ বছৰত ছয়ত্ৰিছ শ টকা হ'ব। তোমাৰ নিমিত্তে তাৰ আধা ধৰা” বুলি কৈ আদ্যনাথ দদায়ে এবাৰ গৈ পাৰ্বতীৰ লগত পৰামৰ্শ কৰি আহিল।

হেমন্তই “বাৰু, আদ্যনাথ দদাইৰ কথাকে ধৰা যাওক। তাৰ উপৰি চক্ৰবৰ্ত্তি সুদ আদি কৰি মুঠ পাঁচ হাজাৰ টকা ৰূপ। এই পাঁচ হাজাৰ টকা মই বেলেগে ককাইদেউৰ ছোৱালীৰ নামত দি দিওঁ।” এইবুলি পাঁচ হাজাৰ টকাৰ নোট উলিয়াই ককায়েকৰ ভৰিৰ ওচৰত থৈ দিলে। শৰতে হুমুনিয়াহ কাঢ়িলে মাথোন।

আদ্যনাথে ক'লে, “বোপা, ভালকৰি ৰাখি থৈদে।” শৰতে একো নামাতিলে, টকাও নুছুলে। হেমন্তই আকৌ ক'বলৈ ধৰিলে, “বাৰু! আনবোৰ মাল-বস্তু, টকা-পইচা মোৰ অৰ্জা টকাৰে হৈছে যেতিয়া সেইবোৰ এফালে আৰু মই আনফালে থিয় হ'লোঁ। ককাইদেৱে কওক, তেওঁক কি লাগে?” পিছত ঘৈণীয়েকক মাতি ক'লে, “তুমি কি নিবা কোৱা? মোক লাগে নে এই সম্পত্তি লাগে?”

কথা শুনি সকলো আচৰিত। কুমুদিনীৰ মুখৰ হাঁহি মুখতে মাৰ গ'ল। মনৰ আবেগত ককায়েকে ভায়েকক সাবটি ধৰিলে।

